

Krzysztof Lesiakowski

Gomułkowska rzeczywistość

Łódź w latach 1956–1970

Gomułkowska rzeczywistość

Łódź w latach 1956–1970

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ W PRL | PRL W ŁODZI

Krzysztof Lesiakowski

Gomułkowska rzeczywistość

Łódź w latach 1956–1970

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2019

Krzysztof Lesiakowski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny
Katedra Historii Polski i Świata po 1945 r., 90-219 Łódź, ul. A. Kamińskiego 27a

RADA REDAKCYJNA

Łódź w PRL, PRL w Łodzi

Przemysław Waingertner – przewodniczący

członkowie: *Krzysztof Lesiakowski, Lilianna Świątek, Joanna Żelazko*

członkowie honorowi: *Hubert Bekrycht, Robert Sakowski*

RECENZENT

Jerzy Eisler

REDAKTOR INICJUJĄCY

Iwona Gos

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Bogusław Pielat

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Na okładce wykorzystano dwie fotografie: front – Ulica Piotrkowska
(APŁ, sygn. PL_39_606_Ł_I_4_P_097); tył – Typowe wielorodzinne domy mieszkalne
(APŁ, sygn. PL_39_606_Ł_I_2_23)

© Copyright by Krzysztof Lesiakowski, Łódź 2019

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2019

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.08949.18.0.M

Ark. wyd. 12,0; ark. druk. 17,375

ISBN 978-83-8142-483-7

e-ISBN 978-83-8142-484-4

<https://doi.org/10.18778/8142-483-7>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	7
Wstęp	11
Rozdział I. Burzliwy początek epoki (1956–1957)	19
Oblicza destalinizacji	21
Od wiecu w „Wimie” do wyborów do Sejmu	29
Strajki, o których było głośno w świecie	37
Rozdział II. Miasto i jego mieszkańcy (1956–1970)	47
Śródmieście i przyległe dzielnice	49
Pod znakiem przemysłu lekkiego	51
Miasto aktywnych zawodowo kobiet	54
Nowe M – nie dla wszystkich	56
Nadrabianie zaległości cywilizacyjnych	61
Budowa szkół-tysiącleci	70
Akademickie oblicze miasta	73
Strefa kultury	78
Problemy w służbie zdrowia	93
Trudne warunki życia codziennego	98

Rozdział III. Władza i łodzianie (1956–1970) 117

PZPR i jej „pasy transmisyjne”	119
Oni zarządzili Łodzią	131
Pochody pierwszomajowe i inne akcje polityczno-propagandowe	140
Burzyciele „małej stabilizacji”	160

Rozdział IV. Kościół katolicki w łódzkich realiach (1956–1970) 165

Pod rządami bp. Michała Klepacza	167
Zakaz budowy obiektów sakralnych	173
Wobec nowych wyzwań duszpasterskich	177
Konflikt z władzą o Milenium	188

Rozdział V. Załamanie się „małej stabilizacji” (1968–1970/1971) 209

Studencka rewolta w 1968 r.	211
Niepokoje i strajki na przełomie 1970/1971 r.	237
Zakończenie	243
Bibliografia	249
Indeks osobowy	261
Spis fotografii	273

WYKAZ SKRÓTÓW

AAŁ	– Archiwum Archidiecezjalne w Łodzi
AAN	– Archiwum Akt Nowych
AIPN	– Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie
AIPN Łd	– Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi
AK	– Armia Krajowa
AM	– Akademia Medyczna
APŁ	– Archiwum Państwowe w Łodzi
BUŁ	– Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego
CRZZ	– Centralna Rada Związków Zawodowych
DKM	– Dom Kultury Milicjanta
DS	– Dom Studencki
FJN	– Front Jedności Narodu
IH	– Instytut Historii
KBW	– Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego
KC	– Komitet Centralny
KD	– Komitet Dzielnicowy
KG	– Komenda Główna
KŁ	– Komitet Łódzki
ko	– kontakt obywatelski
KPP	– Komunistyczna Partia Polski
KPRP	– Komunistyczna Partia Robotnicza Polski
KPZR	– Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego
KW	– Komitet Wojewódzki
KZMP	– Komunistyczny Związek Młodzieży Polskiej

LK	– Liga Kobiet
ŁKS	– Łódzki Klub Sportowy
ŁZO	– Łódzkie Zakłady Obuwia
ŁZPB	– Łódzkie Zakłady Przemysłu Bawełnianego
MBP	– Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego
MO	– Milicja Obywatelska
MPK	– Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne
MSW	– Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
MTN	– Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi
NRD	– Niemiecka Republika Demokratyczna
ONZ	– Organizacja Narodów Zjednoczonych
ORMO	– Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej
PAN	– Polska Akademia Nauk
PCK	– Polski Czerwony Krzyż
PGR	– Państwowe Gospodarstwa Rolne
PKS	– Państwowa Komunikacja Samochodowa
PŁ	– Politechnika Łódzka
PKO	– Powszechna Kasa Oszczędności
PKP	– Polskie Koleje Państwowe
POP	– Podstawowa Organizacja Partyjna
PPR	– Polska Partia Robotnicza
PPS	– Polska Partia Socjalistyczna
PRL	– Polska Rzeczpospolita Ludowa
PRNmŁ	– Prezydium Rady Narodowej miasta Łodzi
PWSM	– Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna
PWSFTviT	– Państwowa Wyższa Szkoła Filmowa, Telewizyjna i Teatralna
PWSSP	– Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych
PWSTiF	– Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna i Filmowa
PZPR	– Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
PZU	– Powszechny Zakład Ubezpieczeń
RFN	– Republika Federalna Niemiec
RNmŁ	– Rada Narodowa miasta Łodzi
RTS	– Robotnicze Towarzystwo Sportowe Widzew
RWE	– Radio Wolna Europa

SB	– Służba Bezpieczeństwa
SD	– Stronnictwo Demokratyczne
SDKPiL	– Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy
SED	– Niemiecka Socjalistyczna Partia Jedności
SFBS	– Społeczny Fundusz Budowy Szkół
SFOS	– Społeczny Fundusz Odbudowy Stolicy
SJPdC	– Studium Języka Polskiego dla Cudzoziemców
TVP OŁ	– Telewizja Polska Oddział w Łodzi
tw	– tajny współpracownik
WFF	– Wytwórnia Filmów Fabularnych
UdSW	– Urząd do Spraw Wyznań
UJ	– Uniwersytet Jagielloński
UŁ	– Uniwersytet Łódzki
USA	– Stany Zjednoczone Ameryki
UW	– Uniwersytet Warszawski
WAM	– Wojskowa Akademia Medyczna
WP	– Wojsko Polskie
WSE	– Wyższa Szkoła Ekonomiczna
WZPB	– Widzewskie Zakłady Przemysłu Bawełnianego
ZBoWiD	– Związek Bojowników o Wolność i Demokrację
ZG	– Zarząd Główny
ZPB	– Zakłady Przemysłu Bawełnianego
ZETO	– Zakład Elektronicznej Techniki Obliczeniowej
ZLP	– Związek Literatów Polskich
ZŁ	– Zarząd Łódzki
ZMP	– Związek Młodzieży Polskiej
ZMS	– Związek Młodzieży Socjalistycznej
ZOMO	– Zmotoryzowane Odwoły Milicji Obywatelskiej
ZRA	– Zjednoczona Republika Arabska
ZSL	– Zjednoczone Stronnictwo Ludowe
ZSP	– Zrzeszenie Studentów Polskich
ZSRR	– Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Wstęp

Dzieje Łodzi w okresie gomułkowskim to ciekawe zagadnienie. Nie były to już lata powojenne, gdy miasto pełniło w pewnej mierze funkcje nieformalnej stolicy Polski. Na dłużej lub krócej zainstalowały się tu wtedy centralne instytucje państwowe, schronienia i zarobku poszukiwali czołowi polscy twórcy kultury i naukowcy. Działo się tak, bo Łódź uniknęła losu ległej w gruzach, całkowicie zniszczonej Warszawy. Potem nastąpiły lata stalinizmu, które oznaczały represje, wszechobecną propagandę, a strach mieszkańców musiał skutkować ich pasywnością. Upadała kultura, zagrożone były wyższe uczelnie, zwłaszcza uniwersytet. Brakowało inwestycji, nowych mieszkań, starań o podniesienie stopy życiowej łódzian. Tymczasem nie malała presja na intensyfikację produkcji w miejscowych fabrykach. Wyścig produkcyjny, przodownicy pracy (na lokalnym gruncie będą to też „gwiazdy tkaczek”), wszystko to nie mogło jednak przesłonić faktu, że miasto ugięło się pod ciężarem stawianych wymagań i dusiło się w gęstniejącym fabrycznym dymie. Rzecz charakterystyczna, że nie wpływało to hamująco na wzrost liczby jego mieszkańców. W pierwszym powojennym dziesięcioleciu migracja i wysoki przyrost naturalny rekompensowały potężne straty demograficzne z okresu II wojny światowej, powstałe w następstwie zagłady żydowskich i eksterminacyjnej polityki wobec polskich mieszkańców miasta. Z końcem wojny doszły do tego wyjazdy, a także deportacje łódzian o niemieckich korzeniach.

Krańcowo inna faza w dziejach powojennej Łodzi to dekada lat siedemdziesiątych, a dokładniej po roku 1971. Dokonujące się wtedy na dużą skalę procesy modernizacyjne na szczęście nie ominęły Łodzi. Nowe inwestycje przemysłowe, mieszkaniowe, komunikacyjne, w ochronie zdrowia czy kulturze dawały podstawy – przynajmniej na początku – aby sądzić, że miasto znalazło się wreszcie w fazie rozwoju.

Między tymi dwoma okresami – powojenno-stalinowskim i tzw. dekadą gierkowską znalazła się faza 1956–1970. Polską rządziła wtedy ekipa Władysława Gomułki, która prowadziła politykę zachowawczą, co w konsekwencji spowodowało powstanie określenia „siermiężny socjalizm”. Nie oznacza to, że owo czternastolecie nie miało swojej dynamiki, momentów napięć i konfliktów, w sferze życia gospodarczego można jednak mówić o narastającej autarkii, która z oczywistych względów nie odpowiadała wyzwaniom epoki.

Pokazanie różnych aspektów funkcjonowania Łodzi i jej mieszkańców w gomułkowskich realiach, stałego rozmijania się potrzeb z możliwościami tak w sferze konsumpcji, jak i inwestycji, jest celem tej książki. Mimo ograniczeń będących konsekwencją panującego ustroju, koncepcji politycznych realizowanych przez aktualnie sprawujących władzę, miasto zapisywało jednak kolejne karty swojej historii, często już dziś zapomnianej lub zredukowanej do symboli, np. w pamięci zbiorowej pozostaje fakt, że pierwsze ruchome schody w mieście pojawiły się w oddanym do użytku w 1967 r. domu handlowym „Uniwersal”. Przeszłość Łodzi gomułkowskiego czternastolecia była dużo bardziej złożona, a dzięki temu godna analizy historycznej i przedstawienia czytelnikom.

Punktem wyjścia rozważań z oczywistych względów musiała być sytuacja w Łodzi w 1956 r. W pierwszym rozdziale opisano jak miasto doświadczało tzw. postalinowskiej odwilży i przeżywało zmiany zachodzące w końcu października tego roku. Specyfiką tego czasu była duża dynamika zdarzeń, pojawianie się autentycznych liderów stających na czele zgromadzeń i wieców, wzrost odwagi w stawianiu władzy żądań, czego wyrazem będą strajki robotnicze. Próbę ukazania ram, w jakich rozgrywała się historia Łodzi, przedstawiono w rozdziale drugim. Skupiono się w nim na pokazaniu rozwoju przestrzennego, stanu przemysłu, demografii, mieszkalnictwa, a także takich szczegółowych kwestii, jak gospodarka komunalna, oświata, nauka, kultura, zdrowie i opieka

społeczna oraz warunki życia mieszkańców. Kolejny – trzeci – rozdział traktuje o relacjach władzy i mieszkańców. Scharakteryzowano tu łódzki aparat partyjno-państwowy i mechanizm jego działania, z przybliżeniem biografii czołowych dygnitarzy, a następnie usiłowano omówić płaszczyzny wymuszonego lub rzeczywistego współistnienia władzy i mieszkańców, formy sprzeciwu, a także metody ich zwalczania. Jako odrębne zagadnienie potraktowano stosunki świeckiego państwa ze strukturami Kościoła katolickiego. Należy podkreślić, że w okresie gomułkowskim doszło do kolejnego, dużego konfliktu między tymi podmiotami na tle sporu o charakter obchodów tysiąclecia chrztu Polski. Problem ten stał się treścią rozdziału czwartego. W ostatnim, piątym rozdziale, na przykładzie rewolty studenckiej z marca 1968 r., co dopełniono skrótowną informacją o nastrojach robotników łódzkich w grudniu 1970 r. i strajkach w lutym 1971 r., ukazano niechlubny koniec „siermiężnego socjalizmu” na gruncie łódzkim.

Dotąd nie powstało odrębne opracowanie historyczne traktujące o Łodzi w latach określonych w tytule książki. Wydano oczywiście rozmaite prace naukowe, publikacje przeglądowe, kalendaria, które z oczywistych względów obejmują okres 1956–1970. Ich pełne zestawienie znajduje się w bibliografii. Z publikacji naukowych należy na pierwszym miejscu wymienić tom *Łódź. Monografia miasta*¹. Zawarte w nim studia dotyczące rozwoju przestrzennego miasta czy zagadnień demograficznych okazały się bardzo pomocne. Wielokrotnie posiłkowano się też biografią Michaliny Tatarkówny-Majkowskiej, którą to postać można uznać za symbol gomułkowskiej władzy na gruncie łódzkim². Poza tym wykorzystano różne publikacje (monografie, artykuły w pracach zbiorowych, wydawnictwa źródłowe), które odnosiły się do szczegółowych problemów rozpatrywanych na kartach tej książki: rok 1956³, obchody milenijne roku 1966⁴,

¹ *Łódź. Monografia miasta*, red. S. Liszewski, Łódź 2009.

² P. Ossowski, *Czerwona Michalina. Michalina Tatarkówna-Majkowska. Przódka – działaczka – łodzianka*, Łódź 2017.

³ *Łódź w latach 1956–1957*, red. L. Próchniak, J. Wróbel, Warszawa 2006.

⁴ *Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w Łódzkiem 1945–1967*, red. J. Wróbel, L. Próchniak, Warszawa 2005; W. Jarno, K. Lesiakowski, *Obchody Milenium w diecezji łódzkiej (1966–1967)*, Łódź 2017.

Marzec 1968⁵ czy strajki robotników łódzkich⁶. Dużą wartość miały też wspomniane kalendaria, gdyż zawarta w nich szczegółowa wiedza w wielu wypadkach zwalniała z dokładnej kwerendy prasowej⁷. Sięgnięto także po publikowane wspomnienia⁸.

Dopełnieniem wykorzystanej literatury przedmiotu były niepublikowane prace magisterskie, powstałe i przechowywane w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego. Ich autorzy podejmowali regionalne, często niszowe zagadnienia, a ich opracowania nigdy nie weszły do szerszego obiegu. Zwykle zawierają one bardzo szczegółową faktografię. Z tego powodu warto na nie zwrócić uwagę, doceniając tym samym ich wartość merytoryczną i dającą pewną satysfakcję ich autorom⁹.

Z uwagi na fakt, że niektóre zagadnienia nie zostały podjęte w literaturze, przeprowadzono stosowną kwerendę źródłową. Z zasobu Archiwum Państwowego w Łodzi przebadano w pierwszym rzędzie akta Komitetu Łódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Ponieważ partia odgrywała wiodącą rolę nie tylko jako organizator życia politycznego, ale i jako sternik różnych dziedzin życia publicznego – gospodarki, kultury, oświaty itp. materiały tej proveniencji stanowiły cenne źródło informacji o różnych aspektach funkcjonowania Łodzi. Natomiast kwerenda w dokumentach przechowywanych w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Łodzi pozwoliła spojrzeć na łódzką rze-

- 5 *Marzec '68 w Łodzi*, red. S. M. Nowinowski, Łódź 2010; K. Lesiakowski, *Łódź*, [w:] *Oblicza Marca 1968*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2004.
- 6 K. Lesiakowski, P. Ossowski, *Niepokorni w MPK. Strajki łódzkiej komunikacji miejskiej 1945–1957–1980*, Łódź 2011; K. Lesiakowski, *Strajki robotnicze w Łodzi 1945–1976*, Łódź 2008.
- 7 G. Kobojeck, *Łódź – kalendarium XX wieku*, Łódź 2005; *Najdłuższe pół wieku. Kalendarium Łodzi 1939–1989*, oprac. K. G. Latocha, A. Ossowski, P. Spodenkiewicz, M. Zapolska-Dowinar, Łódź 2013.
- 8 Z. Stasiak, *Studencki październik '56 w relacjach uczestników. Czy wiesz o co nam chodziło?*, Łódź 2010; J. Tworkiewicz, *Biegiem przez życie czyli opowiadania o Łodzi. Eight easy pieces*, Warszawa 2014; K. Śreniowska, *Moje życie*, Łódź 2018.
- 9 E. Giecwicz-Latusek, *Działalność organizacji Ligi Kobiet w latach 1956–1970*, Łódź 1998; M. Goździcka, *Budowa Teatru Wielkiego w Łodzi w latach 1949–1967*, Łódź 1996; P. Kuja-wa, *Związek Młodzieży Socjalistycznej w Łodzi (1957–1976)*, Łódź 2010; P. Ossowski, *Łódzka komunikacja tramwajowa w latach 1945–1992*, Łódź 2009; P. Szklarczyk, *Rozwój organizacji kinematografii i produkcji filmów fabularnych w Łodzi w latach 1945–1970*, Łódź 1990 [niepublikowane prace magisterskie].

czywistość z perspektywy aparatu represji. Z tego źródła czerpano informacje o wszelkich nieprawomyślnych działaniach, komentarzach czy opiniach łodźian w kontekście rozmaitych, aktualnych wtedy tematów.

Charakteryzując bazę źródłową książki, należy też nadmienić, że publikowane zdjęcia w większości pochodzą ze zbiorów Archiwum Państwowego w Łodzi, Archiwum Archidiecezjalnego Łódzkiego, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Narodowego Archiwum Cyfrowego, Telewizji Polskiej Oddział w Łodzi, a także Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego (dział Dokumentów Życia Społecznego). Są jednak i takie, które w przeszłości w różnych okolicznościach znalazły się w rękach autora. Nie mając wiedzy o ich dysponencie, dla dobra książki zdecydowano się jednak na ich publikację.

Przestudiowana literatura przedmiotu i przebadane archiwalia pozwoliły na zgromadzenie bogatego zbioru informacji, na tyle różnorodnego, że możliwe stało się rzeczowe omówienie sygnalizowanych wcześniej zagadnień. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że celem nie było dogłębne analizowanie poszczególnych kwestii, gdyż to wykracza poza ramy projektowanego wydawnictwa, a jedynie zdefiniowanie i syntetyczne scharakteryzowanie węzłowych problemów życia miasta i jego mieszkańców. Niektóre z nich w przyszłości mogą być niewątpliwie tematem odrębnych opracowań. Przede wszystkim szukano odpowiedzi na pytanie, w czym przejawiał się gomułkowski „siermiężny socjalizm” na gruncie łódzkim i czy zawsze oznaczało to stagnację? Skrupulatnie zatem wynotowywano oznaki modernizacji, ale nie tracono z pola widzenia skali tego zjawiska, usiłując je odnieść do sytuacji ogólnej, a tam gdzie to było możliwe, także do innych dużych miast polskich.

Książka nie aspiruje to tego, aby być postrzegana jako pełne i wyczerpujące opracowanie obejmujące czternaście lat z powojennej historii Łodzi. Może jednak być przydatna dla tych, którzy współcześnie szukają odpowiedzi na pytanie, czy w Łodzi doby gomułkowskiej zostało jeszcze coś z ducha „ziemi obiecanej”, ile prawdy kryło się w określeniu „czerwona Łódź”, czy po okresie 1956–1970 pozostało jakieś godne uwagi dziedzictwo? Autor wyraża przekonanie, że niniejsza publikacja zawiera rzeczowy, ale przedstawiony w przystępnej formie, obraz dziejów miasta między latami powojenno-stalinowskimi a dekadą gierkowskiego „dynamicznego rozwoju”.